

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

До захисту допущено
«   » _____ 2020 р.
Завідувач кафедри
ОДПМ і РТМ
_____ Н.О. Урсу

Дипломна робота
бакалавра

з теми: **«УКРІПЛЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ НАЛИВНОГО
ЛЕВКАСУ НА ПРОЦЕСІЙНИХ ІКОНАХ ХІХ ст.»**

Виконала: студентка 4 курсу
спеціальності
023 Образотворче мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація за
освітньою програмою
РЕСТАВРАЦІЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА
Лашко Яна Володимирівна

Керівник: **Урсу Н.О.**
доктор мистецтвознавства, професор

Рецензент: **Луць С.В.**
Кандидат мистецтвознавства, старший
викладач

Кам'янець-Подільський – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ...	7
1.1. Аналіз літературних та архівних джерел.....	7
1.2. Історіографічний екскурс у реставраційну діяльність крізь призму укріплення та відновлення наливного левкасу на іконах	13
1.3. Пошкодження творів мистецтва на дерев'яній основі та причини їх виникнення.....	20
Висновки до 1 розділу	28
РОЗДІЛ II. УКРІПЛЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ НАЛИВНОГО ЛЕВКАСУ У КОНТЕКСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСТАВРАЦІЙНОГО ОБЛАДНАННЯ	30
2.1. Укріплення і відновлення, як процеси консервації іконописних зображень	30
2.2. Способи відновлення пошкоджень і втрат у декорованих обрамлень двосторонніх процесійних ікон	35
2.3. Реставраційний інструментарій для укріплення та відновлення творів іконопису з різьбленим дерев'яним обрамленням.....	40
2.4. Хімічні та органічні розчини для зміцнення фарбового шару і відновлення наливного левкасу процесійних ікон	47
2.5. Види пошкоджень, грибки та плісняви	54
Висновки до 2 розділу	62
РОЗДІЛ III. ДОКУМЕНТАЦІЯ РЕСТАВРОВАНОГО ТВОРУ МИСТЕЦТВА	64
3.1. Розробка реставраційного паспорту.....	64
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

В українському ікономалярстві налічується чимало високомайстерних творів, історико-культурна цінність яких виходить за межі національної. Значне місце у вітчизняному іконопису займає процесійна ікона, яка є важливим компонентом церковного обряду. Процесійні ікони (феретрони) залишаються одними з недостатньо вивчених пам'яток українського мистецтва. Дослідження ікон ускладнюються через недостатнє збереження цих пам'яток, особливо творів XII-XVI ст., тому багато досліджень ґрунтуються на роботах XVIII-XIX ст. Тому для збереження та запобігання руйнувань вони потребують реставрації та консервації. Особливістю феретронів є не тільки своєрідні іконографічні зображення, а і наявність декорованого обрамлення з елементами поліхромного різьблення.

Актуальність теми. Актуальністю даного дослідження є вивчення сучасних реставраційних методів для укріплення та відновлення наливного левкасу на процесійних іконах XIX ст. На сьогоднішній день реставратори вивчають не лише фізико-хімічні властивості твору, а й досліджують атрибуцію та проводять мистецтвознавчий аналіз. Це дає змогу досконало дізнатись про техніку та матеріали якими його було виконано. Глибоке вивчення атрибуції та історіографії дає змогу значно краще зберегти роботу. На протязі багатьох століть реставратори різних країн світу розробляють методи і принципи збереження різних творів мистецтва які так легко піддаються впливу навколишнього середовища, органічними і неорганічними речовинами.

У даній роботі досліджено та використано на практиці різні методи укріплення, як один з основних процесів відновлення наливного левкасу на іконах, що на сьогодні є актуальним, оскільки існує безліч техніко-технологічних підходів для виконання такого виду реставрації. Укріплення левкасу – це повернення йому механічної міцності, яка відповідає початковій, ліквідація деформацій, відновлення пошкодженого контакту з поверхнею дошки.

Також слід зазначити, що більшість сучасних реставраторів надають перевагу консервації, тобто запобігають її руйнуванню біологічними організмами (жуками-точильниками, пліснявою, бактеріями), втраті пошкодженого левкасу та фарбового шару, з найменшим втручанням в структуру пам'ятки.

Існує велика ланка наукових праць та публікацій української іконографії, але відсутні дослідження ікон з наливним левкасом, особливо серед феретронів. Феретрон – переносний релігійний образ у прикрашеній різьбленій рамі на підставці, свого роду переносний алтарник, використовується для релігійних процесій в католицьких храмах. Їхнє збереження та відновлення є важливим аспектом історико-культурної спадщини церковно-обрядової культури періоду з XII по XIX ст. Ці твори належать до комплексів позаіконостасних пам'яток українського іконопису і дотепер залишаються важливим компонентом церковного обряду в його духовно-мистецькому вираженні.

Мета дослідження – розглянути та проаналізувати методи укріплення та відновлення наливного левкасу на процесійних іконах XIX ст.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наявні літературні та архівні джерела з даної теми.
2. Дослідити причини виникнення пошкоджень іконописних творів мистецтва на дерев'яній основі.
3. Виявити методи та особливості укріплення, консервації й відновлення творів релігійного живопису.
4. Провести реставрацію двосторонньої процесійної ікони (феретрону).
5. Виконати реставраційний паспорт.

Об'єкт дослідження – процеси та особливості укріплення та відновлення наливного левкасу на процесійних іконах XIX ст.

Предмет дослідження – реставраційні заходи для укріплення та відновлення наливного левкасу на прикладі реставрації двосторонньої процесійної коронованої ікони Бердичівської Богородиці Одигітрії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з XII по XIX століття.

Територіальні межі дослідження поширюються на терени України, Західної та Східної Європи.

Методи дослідження. Для виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений вивченням візуального матеріалу; аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу, представлений порівняльним мистецтвознавчим аналізом різних методів укріплення та відновлення наливного левкасу на дерев'яній основі. До спеціальних методів належать статистичний метод та метод роботи з першоджерелами.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні важливих новітніх технологій та методів відновлення наливного левкасу на процесійних іконах. Впровадження до наукового обігу специфічної термінології процесійних ікон, зокрема їх назви – феретрон.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

1. Для поглибленого вивчення та розвитку реставраційної наукової теорії у сфері укріплення та відновлення процесійних ікон.
2. Для реставраційних робіт іконописних зображень з наливним левкасом.

Структура і обсяг роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків та практичної частини, реставраційного паспорту. Загальний обсяг роботи – 92 сторінки, список використаної літератури налічує 89 позицій.

Практична частина роботи полягає у виконанні реставраційних заходів по відновленню двосторонньої процесійної ікони (феретрону) XIX ст.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Розглянувши та проаналізувавши різні методи укріплення та відновлення наливного левкасу на процесійних іконах ХІХ ст. було виявлено найоптимальніший порядок реставраційних процесів.

У результаті пошуків історіографічних, історико-культурних та архівних джерел було проаналізовано сучасні реставраційні методи для укріплення та відновлення наливного левкасу на процесійних іконах ХІХ ст.

Таким чином у результаті наукових пошуків було досліджено причини виникнення пошкоджень іконописних творів мистецтва на дерев'яній основі, способи їх усунення та запобігання. Представлено найбільш раціональні прийоми для відновлення наливного левкасу з використанням новітніх інструментів та матеріалів.

У процесі досліджень виявлено необхідні інструменти та матеріали. Знайдений вірний порядок дій і використання для усунення пошкоджень, відновлення цілісності структури, запобігання від подальшого руйнування наливного левкасу та живописного шару у феретронах ХІХ ст.

Проведено реставраційні заходи для укріплення та відновлення наливного левкасу двосторонньої процесійної коронованої ікони Бердичівської Богородиці Одигітрії. Відновлено цілісність основи рами та втрачені деталі її оздоблення, укріплено наливний левкас та живописний шар.

Під час проведення реставрації опрацьовувались оптимальні шляхи вирішення задач, які ставали під час кожного з процесів. По закінченню кожного з етапів проводився аналіз напряму дій який б не призводив до агресивного втручання в роботу зі збереженням максимально можливої автентичності. Найпершим і найголовнішим етапом являється укріплення живописного шару твору. Наступним кроком відновлення цілісності основи було виконано процес зведення рами, відновлено втрачені її частини, зроблено підведення реставраційного ґрунту, а також укріплення втрачених ділянок наливного левкасу на живописі. Прикінцевим етапом проводиться

покриття ізолюючим шаром лаку, тонування живопису, покриття захисним шаром лаку.

Виконані такі завдання:

1. Проаналізовано наявні літературні та архівні джерела з даної теми.
2. Досліджено причини виникнення пошкоджень іконописних творів мистецтва на дерев'яній основі.
3. Виявлено методи та особливості укріплення, консервації й відновлення творів релігійного живопису.
4. Проведено реставрацію двосторонньої процесійної ікони (феретрону).
5. Виконано реставраційний паспорт.

Важливо не лише дотримання відповідного середовища для утримання роботи, а і правильність дій та процесів реставратора. Були зроблені відповідні висновки щодо проведення реставраційних та консерваційних робіт феретрону Бердичівської Богородиці Одигітрії. Під час виконання реставрації твору довелось виходити за рамки традиційної практики, коли необхідно рівноцінно приділяти увагу як живописній складовій, так і відновленню втрачених дерев'яних елементів поліхромного різьблення, численним тріщинам на ньому, втраті пошкодженого ґрунту, відтворенню оригінального авторського покриття. Навіть найменше втручання в матеріальну структуру пам'ятки мистецтва, задля консервації або реставрації може привнести нове в загальний вигляд твору. Діяльність реставратора – відповідальний тягар по збереженню автентичності витвору мистецтва для сьогодення і майбутнього.

Саме тому необхідно володіти всіма доступними технічними прийомами реставрації задля повноцінного розуміння наслідків дій. Вибір між естетичною та історичною складовою твору цілком лягає на плечі реставратора. Таким чином приходиться вивчати технологію та техніку столярного мистецтва, освоювати інструментарій для різьблення дерев'яних фрагментів феретрону, що зовсім не характерно для реставраторів

станкових творів живопису. Твір являє собою цілісну композицію і не може бути у ньому відокремлених частин. Якщо відреставрувати лише живописну частину, залишивши в руйнівному стані все інше, це призведе в подальшому до знищення всього об'єкту. Великою удачею для студента-реставратора коли до його рук потрапляє історичний тривимірний мистецький об'єкт, який потребує виконання різноманітних робіт, по відтворенню його автентичності та можливість проведення досліджень. Під час дослідницької роботи студент набуває нових знань які він може застосовувати на практиці в його реставраційній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С.Д. Церковне мистецтво. Київ : Кондор, 2005. 205 с.
2. Агеев П. Возобновление масляных картин. Т.4. Санкт-Петербург : Вестник изящных искусств, 1886. 446 с.
3. Алешин А.Б. История реставрации станковой масляной живописи в России в XIX-XX вв. Реставрация памятников истории и искусства в России в XIX-XX веках. История, проблемы : учеб. пособие. Москва : Валдос, 2008. 604 с. С. 344 С. 181-265.
4. Алешин А.Б. Реставрация станковой масляной живописи в России. Развитие принципов и методов. Ленинград : Художник РСФСР, 1989. 160 с.
5. Алешин А.Б. Развитие русской школы реставрации станковой масляной живописи XVIII – нач. XX вв. Автореф : дис. канд. искусствоведения. Ленинград, 1978. 16 с.
6. Алпатов М.В., Родникова И.С. Псковская икона XIII-XVI веков. Ленинград : Аврора, 1990. 320 с.
7. Алтарны жывапіс Беларусі XVIII-XIX ст. Каталог выстаўкі/ Калектыў аўтараў/ уступ. артыкул А.А. Ярашэвіч. Мінск : НММ РБ. 35 с.:іл.
8. Белецкий Платон. Украинская портретная живопись XVII-XVIII вв. Ленинград : Искусство. Ленинградское отделение, 1981. 250 с.
9. Беліловська А.В., Зайцева В.О. З досвіду діяльності Центру наукової реставрації та експертизи. *Лаврський альманах : Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури* : Зб. наук. праць. Вип. 17. Київ, 2007.
10. Бобров Ю.Г. История реставрации древнерусской живописи. Ленинград : Художник РСФСР, 1987. Бобров Ю. Г. История реставрации древнерусской живописи. Ленинград : Художник РСФСР, 1987. 164 с. С. 16-25.
11. Виппер А.В. Материалы масляной живописи. Москва : СВАРОГ и Ко, 2000. 478 с.

12. Высоцкая, Н.Ф. Сакральная живопись Беларуси XV-XVIII веков Н.Ф. Высоцкая. Мн. : Беларусь, 2007. 219 с. ил.
13. Гузанов Ф.В. Материалы, применявшиеся для консервации настенных росписей в 1920-1930 гг. *Материальная база сферы культуры*. Научно-информ. сборн. 2001. Вып. 3.
14. Грушевський М.С. Духовна Україна. Київ : Либідь, 1994. 470 с.
15. Дроздов Г.А. Збереження автентичності творів у реставраційному процесі. Декларації та реальність [Текст] Г.А. Дроздов. Стан реставрації в Україні. Проблеми та шляхи їх вирішення : Доповіді Першої всеукр. конф. реставраторів (Київ, 26-28 вересня 2006 р.). Нац. наук.-дослід. реставраційний центр України; Відп. за вип. С.О. Стрельникова. Київ, 2006. 205 с. С. 48-52
16. Евсеева Л., Комашко Н., Красилин М. История иконописи VI-XX в. Москва : АРТ-БМБ. 2002. 288с.
17. Жаборюк А.А. Український живопис доби середньовіччя. вид. Київ-Одеса : Вища школа, 1978. 200 с.
18. Жолтовський П.М. Український живопис XVII-XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1978. 92 с.
19. Жолтовський П.М. Український живопис XVII-XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1978. 326 с.
20. Исследование, реставрация и консервация средневековых рукописных памятников. (Тезисы докладов). Москва : РИО ГосНИИР. 1989. 59 с.
21. Комаров А.А. Технология материалов стенописи. Москва : Изобразительное искусство, 1989. 240 с. С.105-106
22. Косів Роксолана. Двобічні ікони XV-XVI століть на українських землях : Спроба інтерпретації призначення та іконографії. *Вісник Львівського університету. Серія мист-во*. 2013. Вип. 13. С. 168–181
23. Крип'якевич І. Історія української культури. Київ : Либідь, 1994. 656 с.
24. Кудрявцев Е.В., Лужецкая А.Н. Основы техники консервации картин. Москва-Ленинград : Искусство, 1937. 120 с.

25. Кудрявцев Е.В. Техника реставрации картин. Москва : Издательство Государственной Третьяковской Галереи, 1948. 207 с. С. 44
26. Лазарев В.Н. Византийское и древнерусское искусство. Москва : Наука, 1978. 338 с.
27. Наумова М.М. Техника средневековой живописи. Современное представление по результатам исследований. Москва : РИО ГосНИИР, 1999. 88 с.
28. Новые материалы и технологии в реставрации произведений живописи и прикладного искусства. : Тезисы докладов. Москва : РИО ГосНИИР. 1990. 46 с.
29. Писарева С.А. Медные предметы древнерусской живописи XI-XVII вв. Краски средневековья. Москва : РИО ГосНИИР, 1998. 100с.
30. Плендерлис Г.Дж. Консервация древностей и произведений искусства. Выпуск II [Сообщения ВЦНИЛКР, вып. 8]. Москва : М-во культуры СССР, Всесоюз. центр. науч.-исслед. лаб. по консервации и реставрации музейных художеств. ценностей, 1963. 100 с.
31. Покрышкин П.П. Проветривание зданий, особенно холодных. *Известия Археологической комиссии. Т. 34.* Санкт-Петербург, 1910. Вып. V.
32. Ребрикова Н.Л. Биология в реставрации. Москва : РИО ГосНИИР, 1999. 184 с.
33. Реставрация икон : Методические рекомендации Всероссийский художественный научно-реставрационный центр им. академика И.Э. Грабаря. Ред. Наумова М.В. Москва, 1993. 206 с.
34. Реставрация памятников истории и искусства в России в XIX-XX веках. История, проблемы : Учебное пособие. Ред. Лифшиц Лев, Трезвов А. Москва : Академический Проект. 2015. 694 с.
35. Технология и исследование произведений станковой и настенной живописи. Ред. Гренберг Ю.И. Учебное пособие для студентов художественных ВУЗов и художественных училищ. Москва : РИО ГосНИИР, 2000. 179 с.

36. Тимченко Т.Р. Методи захисту основ станкового живопису (історія та сучасні технології) : навчальний посібник, Київ : Задруга, 2015. 98 с.
37. Тітов М.Ф. Визначення та опис стану збереженості станкового живопису : методичні рекомендації. Луганськ : Світлиця, 2007. 36 с.
38. Тоскина И.Н. Насекомые-вредители художественных ценностей. Москва : ГосНИИР, 1998, 40 с.
39. Український портрет XVI-XVIII століть, каталог-альбом, Керівник проекту Анатолій Мельник, видання 2, Київ : Галерея, Артанія Нова, 2006. 351 с.
40. Филатов В.В. Реставрация станковой темперной живописи : учебник для учащихся реставрационных отделений художественных училищ. Москва : Изобразительное искусство, 1986. 264 с. С. 22, С. 73
41. Филатов В.В. О материалах для укрепления красочного слоя древнерусской монументальной живописи. *Художественное наследие. ВЦНИЛКР. 1975. № 1(31). С. 34-51.*

СПИСОК ЕЛЕКТРОННИХ ДЖЕРЕЛ

42. Алехин А.Б. и др. Биология и реставрация. Реставрация памятников истории искусства в России в XIX-XX веках. История, проблемы Раздел III. Естественные науки в реставрации : учебное пособие Москва, 2008. URL: <http://art-con.ru/node/5733>; <http://art-con.ru/node/5734> (дата звернення: 20.02. 2020).
43. Варламова Т.Н., Иванова И.Ю. Виды грунтов, их состав и свойства. Сохранение и использование культурного наследия. Охранные технологии в социально-культурной сфере : учебное пособие. РГСУ, Москва, 2013. URL: <https://studfile.net/preview/4646182/page:14/> (дата звернення: 20.02. 2020).
44. Варламова Т.Н., Иванова И.Ю. Сохранность произведений станковой живописи. Сохранение и использование культурного наследия. Охранные технологии в социально-культурной сфере : учебное пособие. РГСУ,

- Москва, 2013. URL: <https://studfile.net/preview/4646182/page:12/> (дата звернення: 20.02. 2020).
45. Відреставровані пам'ятки показали у Музеї волинської ікони. URL: http://volyn-kray.mus.at.ua/news/vidrestavrovani_pam_39_jatki_pokazali_u_muzeji_volinskoji_ikoni/2016-05-17-973 (дата звернення: 28.02. 2020).
46. Водно-акрилова дисперсія Plextol B500 Kremer. URL: <https://www.lovetorestore.com/products-page/dispersii/plextol-b500/> (дата звернення: 31.02. 2020).
47. Вона «лікує» святих : як працює перша реставраторка ікон на Волині. URL: <https://lutsk.rayon.in.ua/topics/5356-vona-likue-sviatih-iak-pratsiue-persha-restavratorka-ikon-na-volini> (дата звернення: 22.04. 2020).
48. Высоцкая Н.Ф. Сакральная живопись Беларуси XV-XVIII веков. URL: https://www.twirpx.com/file/2344597/?fbclid=IwAR004vsdVRcNseJJks0gBZDxqs99HrnSoOO1w92n4dnH_qBuZ4YwM6XXXuQ (дата звернення: 22.04. 2020).
49. Дудняк І.М. Процесійні ікони Західної України XVII-XIX століть походження, іконографічні та художні особливості. URL: <https://mydisser.com/en/catalog/view/129/133/32273.html> (дата звернення: 12.02. 2020).
50. Иванова Е.Ю, Петрунин Е.В., Титов В.П., Тихомирова И.М. Реставрация станковой масляной живописи. – ВХНПЦ, Москва, 1976. URL: <http://art-con.ru/node/3692> (дата звернення: 04.03. 2020).
51. Ікони на території України в XI ст. URL: https://shpargaloknet.ucoz.ua/load/khudozhnja_kultura/ikoni_na_teritoriji_davn_oji_ukrajini_v_xi_st/8-1-0-68 (дата звернення: 12.02. 2020).
52. Ікона Матері Божої Бердичівської розкриває свої таємниці. URL: <http://berdychiv.in.ua/ікона-матері-божої-бердичівської-роз/> (дата звернення: 12.03. 2020).

53. Инструмент для гравюры. URL: <https://www.stameski.com.ua/shop/pfeil-instrument-dlya-rezby-po-derevu/instrument-dlya-gravyury> (дата звернення: 09.04. 2020).
54. Лазерный спектральный микроанализ пигментов живописи. URL: <https://www.artmuseum.by/ru/aboutmuseum/research/podrazdel/lazernyyj-spektralnyij-mikroanaliz-pigmentov-zhivopisi.html> (дата звернення: 18.03. 2020).
55. Материалы и методы реставрации живописи Реставрация памятников истории и искусства в России в XIX-XX веках. Раздел III Естественные науки в реставрации. Естественные науки и реставрация (история вопроса) История, проблемы : учебное пособие. Москва, 2008 URL: <http://art-con.ru/node/5726> (дата звернення: 01.03. 2020).
56. Мельникова Е.П, Никитин М.К. Консервация и укрепление древесины. Химия в реставрации. Глава 5. Химические материалы в реставрации дерева. Дерево в исторических зданиях и сооружениях : справочное пособие. Ленинград, 1990. URL: <http://art-con.ru/node/3997> (дата звернення: 15.03. 2020).
57. Микроскопические грибы, повреждающие произведения искусства. Музейное хранение художественных ценностей. 4. Биологические вредители музейных коллекций. Обеспечение микологической безопасности музейных коллекций. Литература : практическое пособие. ГосНИИ Реставрации. Москва, 1995. URL: <http://art-con.ru/node/6465> (дата звернення: 05.04. 2020).
58. Музей церковного наследия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Музей_церковного_наследия (дата звернення: 16.04. 2020).
59. Национальный исторический музей представил посетителям феретрон XVIII века. URL: https://belapan.by/archive/2013/03/05/media_ikona/ (дата звернення: 16.04. 2020).
60. Основные виды разрушений произведений, причины их возникновения. Реставрация икон. Методологические рекомендации. ВХНРЦ им. И.Э.

- Грабаря Москва, 1993. URL: <http://art-con.ru/node/129> (дата звернения: 10.03. 2020).
61. Открытия белорусских реставраторов 2010. URL: <https://www.artmuseum.by/ru/vyst/virt/otkryitiya-belorusskix-restavrtorov-2010.html> (дата звернения: 19.04. 2020).
62. Причины старения настенной живописи и икон. Девина Р.А., Илларионова И.В., Ребрикова Н.Л., Бойко В.А. Кронфельд Я.Г. Дорохов В.Б. Логачева Т.В. Микроклимат церковных зданий. Основы нормализации температурно-влажностного режима памятников культовой архитектуры. / Девина Р.А. и др Москва. ГосНИИР, 2000. URL: <http://art-con.ru/node/2082> (дата звернения: 10.04. 2020).
63. Профилактика повреждений микроскопическими грибами музейных коллекций. Музейное хранение художественных ценностей. 4. Биологические вредители музейных коллекций. Обеспечение микологической безопасности музейных коллекций. Литература : практическое пособие. ГосНИИ Реставрации. Москва, 1995) URL: <http://art-con.ru/node/6466> (дата звернения: 12.03. 2020).
64. Растворитель Dowanol PM (метоксипропанол) 1л. URL: <https://www.lovetorestore.com/products-page/materiali/dowanol-pm/> (дата звернения: 20.03. 2020).
65. Резьба, гравировка и фрезерование Dremel. URL: <https://worldoftools.com.ua/catalog/nasadki-i-prinadlejnosti-dremel> (дата звернения: 06.04. 2020).
66. Ребрикова Н.Л. Биология и реставрация. Реставрация памятников истории и искусства в России в XIX-XX веках. Раздел III. Естественные науки в реставрации. История, проблемы : учебное пособие. Москва, 2008. URL : <http://art-con.ru/node/5733> (дата звернения : 15.04. 2020).
67. Укрепление красочного слоя. Реставрация станковой масляной живописи. Тихомирова И.М., Иванова Е.Ю., Петрунин Е. ; за ред. Селищева И.

- ВХНПЦ, Москва, 1976. URL: <http://art-con.ru/node/3694> (дата звернення: 16.03. 2020).
68. Склеп. URL: <https://educalingo.com/ru/dic-pl/feretron> (дата звернення: 20.04. 2020).
69. Смирнова Л.М. Методы современной реставрации. Тематические публикации по реставрации станковой темперной живописи. URL: <http://art-con.ru/node/393> (дата звернення: 21.03. 2020).
70. Такого вы еще не видели! Как танцуют с иконами в Кашубии. Первая реакция – шок. Паломники с феретроном подходят к алтарю и вдруг... URL: <https://katolik.life/rus/news/tserkov/item/3624-takogo-vy-eshche-ne-videli-kak-tantsuyut-s-ikonami-v-kashubii-video.html> (дата звернення: 24.04. 2020).
71. Тимченко Т.Р. Реставрація ікон Ігорівської Богоматері та Св. Миколи Мокрого у 1924 році (за матеріалами київських архівів). *Музеєзнавство та пам'яткознавство*. Київ : Пам'ятки України : 2001. С. 156-166 URL: file:///C:/Users/1/Downloads/Kultdum_2012_5_22.pdf (дата звернення: 24.04. 2020).
72. Тимченко Т.Р. Київська школа реставрації станкового малярства (1920–1930 рр.) / Тетяна Тимченко // *Пам'ятки України : історія та культура*. 2001. № 4. С. 48-71. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=5838> (дата звернення: 18.03. 2020).
73. Унікальна ікона XVIII века представлена в Минске. URL: <https://news.tut.by/society/337518.html>. (дата звернення: 24.04. 2020).
74. Фармаковский М.В. Консервация. Значение термина «консервация». Сохранение «Status quo». Идея длительной консервации. Консервация и реставрация музейных коллекций. Москва, 1947. URL: <http://art-con.ru/node/2166> (дата звернення: 03.03. 2020).
75. Филатов В.В. Разрушения красочного слоя. Реставрация станковой темперной живописи : учебник. Ч. II Разрушения и дефекты произведений

- станковой темперной живописи. Москва, 1986. URL: <http://art-con.ru/node/2411> (дата звернення: 01.03. 2020).
76. Филатов В.В. Укрепление разрушенного левкаса. Реставрация станковой темперной живописи : учебник. Ч. IV Реставрация произведений станковой темперной живописи. Москва, 1986. URL: http://art-con.ru/node/2421?fbclid=IwAR0T778KqawoSFj_09n6r3jkuM861VyiNsU0uZQS8uhjTT6gOwGcyvwLYZo (дата звернення: 01.03. 2020).
77. Филатов В.В. Разрушения левкаса. Реставрация станковой темперной живописи : учебник. Ч. II Разрушения и дефекты произведений станковой темперной живописи Москва, 1986. URL: <http://art-con.ru/node/2410> (дата звернення: 01.03. 2020).
78. Филатов В.В. Левкас (Реставрация Станковой темперной живописи : учебник. Москва, 1986. URL: <http://art-con.ru/node/2404> (дата звернення: 01.03. 2020).
79. Филатов В.В. Повреждения и Разрушения доски произведения. Реставрация станковой темперной живописи : учебник. Ч. II Разрушения и дефекты произведений станковой темперной живописи Москва, 1986. URL: <http://art-con.ru/node/2409> (дата звернення: 01.03. 2020).
80. Шпунт, А.С. Богоматерь Одигитрия (ДБЖ-69, КП-12470). Записки реставратора / А.С. Шпунт //Паведамленні Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. Выпуск 8. – Мн. : Белпринт, 2010. – С. 161–176. URL: [https://www.artmuseum.by/ru/aboutmuseum/research/soobshheniya-nacziionalnogo-xudozhestvennogo-muzeya-respubliki-belarus,-vyipusk-8,-2010/bogomater-odigitriya-\(dbzh-69,-kp-12470\).-zapiski-restavatora.html?fbclid=IwAR3N8L_-j8u4bVg0AV0IEuhpNhmq5w4k7a77qDk9u0-nQzMZgWGhHbQW9aw](https://www.artmuseum.by/ru/aboutmuseum/research/soobshheniya-nacziionalnogo-xudozhestvennogo-muzeya-respubliki-belarus,-vyipusk-8,-2010/bogomater-odigitriya-(dbzh-69,-kp-12470).-zapiski-restavatora.html?fbclid=IwAR3N8L_-j8u4bVg0AV0IEuhpNhmq5w4k7a77qDk9u0-nQzMZgWGhHbQW9aw) (дата звернення: 04.04. 2020).
81. Як працює перша реставраторка ікон на Волині URL: http://volyn-museum.com.ua/news/jak_pracjue_persha_restavratorka_ikon_na_volini/2020-02-19-5032 (дата звернення: 04.04. 2020).

82. Co to jest Feretron? URL: <http://www.feretrony.pl/czym-jest-feretron> (дата звернення: 15.04. 2020).
83. Feretory, Church Heritage Museum in Vilnius01(js).jpg URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Feretory,_Church_Heritage_Museum (дата звернення: 04.04. 2020).
84. Kalwaria inna niż wszystkie. URL: http://www.gadki.lublin.pl/gadki/artykul.php?nr_art=1632 (дата звернення: 13.04. 2020).
85. Pokłon feretronów. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Pok%C5%82on_feretron%C3%B3w (дата звернення: 13.04. 2020).
86. Przepis na zaprawę kredowo-klejową URL: <http://kopieobrazow.org/przepis-na-zaprawe-kredowo-klejowa/?fbclid=IwAR1zS0oh3LAmDGnHNurZVQIJDY7E6LDHGmQwlStVHGda1yVsyKsZmm8O46o> (дата звернення: 13.04. 2020).
87. Tajemnice i ciekawostki cz. 3 : Feretron URL: <http://swietarodzina.pila.pl/2010/07/tajemnice-i-ciekawostki-feretron/> (дата звернення: 11.04. 2020).
88. Zasady przygotowywania podobrazí malarskich dla technik olejnej i akrylowej URL: <https://opt-art.net/wp-content/uploads/2016/08/kurs-malarstwa-i-rysunku-1.pdf?fbclid=IwAR2P5jFQXkgCemDe9rebI7n9bkQgDxHAz7bv9ZlMiriA7aYSYLfl2jYDwvU> (дата звернення: 20.04. 2020).
89. Feretron drewniany URL: <http://muzea.malopolska.pl/obiekty/-/a/26993/1131307> (дата звернення: 20.04. 2020).